

MOĆ UMA

Vjera u um i njegovu pobjedničku moć temeljno je uvjerenje čitavog Aufklärunga. Danas se filozofija posvuda shvaća kao ostvarenje ovog pokreta »prosvjete«, ne samo u zapadnom prostoru gdje su s jedne strane znanost razvijali Grci u dominaciji mitske svijesti, dok se s druge strane znanost razvijala kao oslobođenje od autoritativne stege podučavanja srednjeg vijeka, već se tekovina moderne znanosti u toku evropskih pokreta mišljenja, odražava, također, na prostoru prastarih i najnovijih kultura izvan Evrope gdje se vidi tajna moderne civilizacije samo u pozitivizmu znanstvene teorije, u ekonomskom materijalizmu ili u idealizmu slobode. Ako je filozofija doista bila čista znanost uma ili um znanosti, nema nikakve sumnje da um, naime filozofija, ne zauzima u aktualnom ljudskom životu istinski predominantnu poziciju koju je nekad posjedovala kao kraljica znanosti.

Međutim, pitanje saznanja da li um posjeduje moć, ne čini se više opravdano pitanje naših dana kad se upravo nemoć uma izražava u svim iskustvima čovječanstva: moć strasti koja ponese pojedinca uza sve umne intencije, moć ekonomskih i društvenih interesa koji se nameću spram svih principa države prava, spram svih demokratskih i socijalističkih principa, ludost ratnih pustošenja koja podiže narode protiv drugih naroda, kao da bi rat mogao biti uvijek manje zlo spram još većega, i u posljednjoj konzekvenciji triumfa moderne znanosti rat bi mogao biti fantom samouništenja čitavog čovječanstva zloupotrebom nuklearne energije koja nam oduzima dah.

Ipak, iza ovog manifesta nemoći ljudskoga uma mislilac čuva nadu i povjerenje svih da će napokon um pobijediti. Kao što se pojedinac uvijek vraća umu, tako će završiti također i umne forme kompromisa da se opće nametne životu čovječanstva – i zato postoje razlozi. Moguće je da će biti teško raspoznati što je umno tako dugo dok nas naši vlastiti interesi slijepo vežu za bližnjega, ali tamo gdje se susreće očičgledan neum, ljudi se ujedinjuju. Važno je da se jasno pokaže neum. Posvuda gdje se čuje um, on tada razvija jednu neodoljivu moć. Uostalom: u kojim uvjetima je on sposoban da razvije svoju moć? Gdje ih srećemo? Kako da ih stvorimo?

Tu izgleda počinju teškoće. Uistinu, uvjeti u kojima um može govoriti u svim stvarima čine se utopijski. Upitajmo se, dakle, kako se to zbiva gdje se um izražava. Prividno um ima neposredni odnos sa općim. Gdje ne vlada ništa drugo osim uma, tamo se dobiva uvijek pristanak svijetu. Znanost koja ima posla sa čistim umnim disciplinama: matematika, logika, jasno to pokazuje. Predstavljanje akta uma, koji proizvode svoje objekte, čini očito njihovu nepobitnu istinu, i posvuda je tako gdje um sam sebe kontrolira na jedan analogan način. I ovdje mogu iskrsnuti začuđujuća ispreplitanja, osobito kad se radi o rješenju teorema korektno razvijenih, ili o međusobnom slaganju teorema u sebi umno razvijenih. Međutim, neosporno je da nam ovdje može pomoći samo um, i ništa drugo.

Doista, to su primjeri izvučeni iz znanosti čistoga uma. Otkad su Humov skepticizam i Kantova »Kritika čistoga uma« doveli do propasti ideal »prosvjete« da prispije do spoznaje svijeta, analizirajući pojmove čistim umom, znanost ne znači za nas toliko um – koliko znanost iskustva (Erfahrungswissenschaft). Naš um može uvijek zadržati kao ideju voditeljicu priznanje »UMA« u organizaciji svijeta, ali ne očekuje od toga nikakvog uspjeha, osim u progresu iskustva i u progresu individualnog istraživanja. Kao što um u povijesti, kao tok ljudskih stvari otkad je više ne interpretiramo kao povijest spasa religijskim obećanjem i očekivanjem, zadovoljava zahtjeve uma, ali čini se nelegitiman kao ideja voditeljica u samom povijesnom istraživanju; kako s gledišta iskustva, i tačnije: također povijesnog iskustva, koje je čovječanstvo steklo o samom sebi, diskreditiralo je vjeru u um. Pa ipak, cjelina našeg modernog vjerovanja u znanost ostaje indirektno svjedočanstvo moći uma, i dobro je posjedovati svijest o vrijednosti ovog svjedočanstva čak u njegovom ograničenju. Bez sumnje, ne radi se o starom vjerovanju da je ljudski um bio kopija i slika, dio ili klica beskonačnog božanskog uma koji upravlja izgradnjom i tokom svijeta, a koje će vjerovanje dobiti svoju potvrdu, oslanjajući se na zakonitost moderne znanosti i njezine spoznaje. To je češće obrnuto: da su ljudi sposobni za znanost čini se da je važan dokaz moći uma. Jer, formiranje znanosti konfrontira čovjeka s vlastitim granicama znanja i vlastitom moći suda, a ono što nam omogućava kritičnost za svako potvrđivanje i ono što ograničava posebnim analogijama iskustva naivnu maniju da bolje znamo nego drugi, jeste prije svega znanstveno obrazovanje. Da li nam egzistencija znanosti, u ovom smislu, garantira pobjedu uma?

Bili su to Grci, očevi zapadne kulture, koji su ne samo stvorili znanost: geometriju, astronomiju, medicinu i biologiju i politiku, već su podjednako razumjeli izvanredni fenomen da je znanost moguća za ljude.

Platon je zamislio čitav jedan ideal države da bi pokazao pomoću njezinih utopijskih zakona i institucija veličinu zadaće, i praktički natčovječanske zadaće, koja se sastoji za čovjeka u tome da ne okreće svoju misao na svoju vlastitu korist, već na najbolju zajednicu – i on je naznačio kao put koji vodi ovome cilju odgoj po znanostima, matematici, muzici, astronomiji. I trijezan duh Aristotela, je, još više, analizirao

odnos koji postoji između ljudskog nagnuća spram teorijskog i izgradnje ljudskog bitka odgojem u porodici i društvu. »Praktičko znanje«, upravljачka snaga uma u akciji i ponašanje čovjeka prethode mogućnosti potpunom posvećivanju »teorijskom« interesu. U »teorijski« interes smještava se um i njegova moć ili nemoć. On nije jednostavni dar kojega posjedujemo već nešto što treba formirati, a njegovom formiranju mora služiti politička znanost koja je participirala kao *scientia practica* sive *politica* sve do doba moderne znanosti, u uvijek novim strukturama koje slijede historijske transformacije, sve do samo-kontrole praktičkog uma. Kao praktička znanost praktičkog uma ona je podučavala uvjete u kojima um postaje praktičan. Ona je pokazivala formirajuće snage koje proizlaze iz institucija života u ljudskoj zajednici, ali ona nije ograničavala kritičku mogućnost koju posjeduje um da suprotstavi lošijem, koje postoji, najbolje. Jer ovaj praktički um nije bio samo, kao što je ipak često slučajno kod Aristotela, ograničen na sredstvâ, da bi doveo do ciljeva koji su unaprijed dani. Praktički um nije bio praktični smisao koji uvijek pronalazi dobre putove i sredstava bez obzira kakav im bio cilj. On je više razboritost (*Vernünftigkeit*), jedno ljudsko držanje, nešto čega se drži i podržava da bi se uvijek stvarao i sačuvao moralni i ljudski red ispunjen u zajedničkim normama. Jedino je pitanje sredstava za postizanje cilja, jer identifikacija sa zajedničkim, *KOINĒ SIMFĒRON*, prethodi svemu. A to je upravo zato jer je »praktički um« uvijek konkretizacija onoga šta ispunjava smisao života. *Eudajmonia* je znala sačuvati jedinstvo »praktičkog uma« kroz sve promjene društvenih uvjeta – od antičkog društva robova preko srednjovjekovnog kršćanskog feudalizma, korporativnih konstitucija gradske buržoazije, konstitucije moderne države funkcionera u krilu suvremenog režima i oslobođenja trećeg staleža. Jedino kad se ideja znanosti potpuno podredila samo-razumijevanju novih prirodnih znanosti, njezinom metodičkom mišljenju i njezinom zahtijevu za verifikaciju, tada joj je oduzeta legitimacija znanju ove »praktičke znanosti«.

Ova znanost je doista donijela čovjeku nešto izvanredno: dominaciju prirode u jednoj novoj širini i u jednom potpuno novom smislu. Jer, metodički način prosljeđivanja koji joj je donio prve uspjehe s mehanikom Galileja i Huygensa, a našao svoj filozofski izraz u posjedovanju Descarteove metode, promijenio je temeljno relaciju između teorije i prakse. Ljudska praksa ne vidi se više ograničena; sa svim svojim mogućnostima otkrivanja i vladanja praktičkim, što joj dopušta ostvarenje u nužnom i lijepom, da bi ispunila jednu domenu koju joj je priroda ostavila, a iznad svega spoznaja prirode nije više bila uzvišena, zauzeta nekorisno lijepim. Novo znanje prodrlo je apstrakcijom, mjerom i računom u zakone koji uređuju prirodu, izoliralo je dio raznih faktora rezultata, i oslobađa tako posvuda gdje god dospijeva uvjete koje čovjek može modificirati i adaptirati prema ciljevima koji su postavljeni od čovjeka. Nova znanost, premda oslonjena kao uvijek jedino na spoznaji prirode, na zadivljenom osvjetljenju njezinih tajni, na zakonima njezinog reda, koji dopuštaju beskrajno daleko iza sebe sve ljudske forme

i prošla je tako sama od sebe u domenu koja se beskrajno širi izvan domene ljudske prakse. Bio je to naporan put istraživanja koji je otkrio strukturu materije i time mogućnosti materijalne transformacije datosti prirode (Bacon). Domene društvene prakse bile su najprije izmijenjene i obogaćene jedino u najnižim slojevima materijalne i društvene strukture. Ali pokret planifikacije i konstrukcije, koji je počeo s novim znanjem, nije prevazišao granice i nije probio u domenu izvan dominacije prirode, čak kad bi bilo moguće podrediti forme organizacije ljudskog društva znanstvenom umu. Čini se da je ovo signatura naše epohe da se preuzme, nakon dugog zakašnjenja, zahvaljujući snazi opiranja datoga (Vorgegebenen), utemeljenje organizacije društava na spoznajama znanosti iskustva. Nije li to napokon definitivna pobjeda uma koji se objavljuje s dovršetkom ovog poduhvata? Nije li napokon nemoćno jadanje uma spram strasti i interesa pojedinaca i grupa samo preostali fenomen u grudima svijeta umno upravljanog što bi trebalo naći svoju umnu eliminaciju, zahvaljujući individualnoj psihologiji, društvenoj ekonomiji i političkoj znanosti?

Uvjerenje nekih neće biti možda poljuljano činjenicom da su forme društvene organizacije na istoku i zapadu suprotstavljene jednom takvom oštrinom. Moguće je da poslije beskrajnih nepogoda, pokušaja razrješenja snagom, represija i regresija, racionalna materijalna prisila učinit će vrijednim ovdje i tamo svoje neumitne zahtjeve na jedan daleko kategoričniji način, i izazvat će i ovdje i tamo promjene koje će ublažiti suprotnosti Weltanschungena i društvenih uvjeta, i napokon prispjeti u stanje ravnoteže jednoga svijeta savršeno upravljanog, kojega više ništa neće moći narušiti. Je li to moć uma koja očekuje naše povjerenje? A mi filozofi, da li smo spremili zakletvu na ovaj ideal?

Neke stvari mogu nas učiniti neodlučnim ma kako malo bile skeptične ili jako optimističke. Negdašnji platonski glasovi pristižu uhu: znanost koja se transformira sama od sebe u praxis, moć (Können) koja, jer može, također *mora* i postaje moć koja se proširuje sve više i više – da li je to Um? Platon pušta jedanput svojega Sokrata da podsjeti jednog mladog poštovaoca – novog retoričkog umijeća i argumentacije da priredivač tjelesne hrane, kuhar, nema uspjeha sa svojim laskavim načinom protiv umnog savjeta liječnika, a da je potrebna duhovna hrana najprije onoga koji bi imao dovoljno uma da prosudi o njezinom spasonosnom efektu. Samo će tada postojati dominacija uma ako ono što se može učiniti neće biti učinjeno jedino zbog toga jer se to zna činiti. Dakle, u modernom industrijskom društvu ovaj um koji upravlja je moć doista uvijek na djelu, bilo pod formom komercijalnog uma proizvođača koji cijeni prodaju, ili pod formom planifikatora koji cijeni potrebu i određuje prioritetnost u pogledu njezinog zadovoljenja. A obadva uputit će apel na savjet znanosti izvan njihovih planifikacija, isto kao što će to učiniti autoriteti koji upravljaju javnom službom podrazumijevajući ovdje i kulturu nazvanu politikom. Poziv na racionalitet znanosti nije upućen samo ekonomskoj sferi ili samo tamo gdje se ukrštavaju ekonomska pitanja, on je daleko više karakterističan za čitavu našu epohu koja transformira znanost – praksu da znanost po-

svuda gdje ima što reći bude shvaćena. Uloga koju ima pravni savjetnik u suvremenom pravu je za to jedan dobar primjer. Praktički nikad jedan sud ne čini upotrebu svojeg prava u procesu da bi donio presudu, bez traženja eksperta ili čak protiv ekspertize onog posljednjeg.

Poznato je doista da specijalizacija modernog istraživanja uvlači kao neminovnu konzekvenciju specifičnu sljepoću, u toj mjeri da specijalist vidi samo ono što je prihvatljivo za njegove specijalne metode. Ali, poznato je također da se znanost osvjedočuje kako marginalni fenomeni jedne discipline, koji proizlaze iz njezine metodičke kompetencije, postaju u jednoj novoj disciplini centralna tačka jednog sistematskog istraživanja, da se, na taj način, pokušava boriti protiv opasnosti specijalizacije specijalizacijom; i da se tako često skupe, i to s uspjehom, na novom objektu različiti tokovi istraživanja. Sve to izgleda isprazni razlog. Ali sa svojom duhovnom slikom Platon je više i druge stvari imao u vidu. On ne želi precjenjivati autoritet liječnika u dijetetnom propisu kao model umnog bdijenja kulturne politike, i podrediti je cenzuri države (u stilu kritike pjesnika karikaturirane u Politei). On više naglašava nekomparativnost predočenu u slučaju »duhovne hrane« i njezinog upravljanja novim artičkim umijećem. Jer ova hrana ne može biti ispitivana ispred stola, ona, tj. uvjerenja koja se podučavaju po riječi, ulaze radije neposredno, i onaj koji ih sluša, i dopušta se uvjeriti, je njima zahvaćen. U tome leži sva opasnost svih »govora« u odgoju i obrazovanju, kao i u javnom životu. Ono što nas zanosi čini nas toliko odlučnim. Nikakva zajednica ljudi nije moguća bez moći uvjeravajuće riječi koja dopire do svih ljudi, a nova retorika modernih sredstava masovne komunikacije doista isto vrijedi u efikasnosti koliko i sofistika Paideia Atene 5. stoljeća, i čak je prevazilazi u tehničkoj formi svoje opće difuzije koja ne pokazuje sugovornika onome koji sluša ili koji čita: ona premašuje danas također svaku kritičku refleksiju i uspostavlja moć evidentnoga. Sve što je evidentno, ili postalo evidentno, svakom utvuljenom uvjerenju do evidencije, prethodi nužno metodički rad istraživanja, izbor postavljenih pitanja kao i osiromašenje rezultata; a moć suda eksperta koji brani svoje rezultate, i sposobnost javnosti koja ga slijedi, je tačno ograničena ovim činom.

Nazivamo ono što prevazilazi toliko našu sposobnost svuda naše predrasude. Dakle, pothos Aufklärunga bio je da se bori protiv svih predrasuda: riječ Aufklärunga, nepostojanje predrasuda, našla je, kao ideal nedostatak uvjeta u znanosti, svoju znanstvenu-teorijsku funkcionalizaciju. Nije li to zbiljska pobjeda »prosvjete«? Jedna istinska pobjeda? Vitalni je zakon znanosti da ne dopusti bez kontrole nikakvu predrasudu i da podloži sve nepoznate fenomene, a koji još nisu savladani, teoretskom studiju i da ih dovede u znanstvenu dominaciju. Objekcija da je specijalizirana metodika znanosti bila isporučena novoj retorici, što mi nazivamo od naših dana formiranje javnog mjenja, kao što je to široka masa, nije doista tako vrijedna kao što se to misli. Ali ono što istraživač izgrađuje kao rezultat svojeg istraživanja ne vrijedi toliko koliko forma pod kojom ovaj rezultat probija u svijest javnosti. A upravo na ovoj odlučnoj tački intervanija nove Aufklärunga

stojećeg – pomislim na urbanog arhitekta – ne može se izbjeći udaljanje između eksperta i uma ili neuma profanog jednim takvim razumijevanjem.

A birokracija, ova stara nepravda seljaka i buržuja protiv upravljača i vlasti, priznata kao temeljno zlo od racionalnog upravljanja svijetom, optuživana i tučena u svim formama moderne države a posvuda u ubrzanom napredovanju, prividno, zbog neodoljivih materijalni prisila, napada u ime jednog uma koji hoće opće ne samo neshvatljivo, već hoće također apsurdnost administrativnih akcija.

Čini se da ovi povređujući pojmovi brane posljednje bastione zajedničkog uma; onog uma kojeg nas Heraklit poziva da slijedimo, i koji predstavlja zajednicu držanu u vrijednosti. Nomoie, za kojeg nas Heraklit bodri da se borimo hrabrije nego za zidove grada. Nije li položaj uma identifikacije s općim koje se odstranjuje također očajan. Ne bojte se da želim završiti preporučujući filozofa kao eksperta uma kako bi naša grupa eksperta tako upotpunjena mogla napokon podići iznad svake sumnje moć uma. Čuvajmo se da se ne pravimo smiješnim, posebno ako pretendiramo da je opće, koje je um, naša specijalnost. Ili čak da bi zahvaljujući nama um dospio k moći. Ali možda je to u cjelini jedna kontradikcija u sebi da um mora imati moć i vladati, i potpuno je u redu da posebna korporacija filozofa ostaje nevidljiva u igri čistih snaga borbi za moći kojoj se odaju narodi, države, klase, religije, Weltanschauungen i ekonomski sistemi. Oni ne govore u ime uma. Onaj koji govori u ime uma protivurječi sam sebi. Jer umno je poznavati granice vlastitog razumijevanja da bi bili sposobni za jedno bolje razumijevanje ma odakle da ono dode.

Doista, da li jedno tako opće određenje vrijedi podjednako za um znanosti, u mjeri u kojoj ona ima svijest svojeg vlastitog prevazilaženja. Samo ovako ona ustraje na samoj sebi. Ali također je umno, kao što smo to vidjeli, posjedovati svijest utvrđenih granica u znanosti jer ona ne može reflektirati svoje vlastite uvjete i svoje vlastite konzekvencije. To je također jedno shvaćanje koje prevazilazi predrasude, kao što jedno novo razumijevanje osvjetljava pojedinca o starim predrasadama. Um se osniva uvijek na tome da ne ustraje slijepo nad onim što je držano za istinito, već da djeluje kritički. Njegova akcija ostaje akcija Aufklärunga, ali ne kao dogmatika jednog novog ispunjenog racionaliteta koje zna sve bolje – um je također jedno *konstantno samo-prosvjećivanje* (Selbstaufklärung), jedno osvjetljavanje samoga sebe i svoje vlastite uvjetovanosti.

Ovo podjeljuje dijalogu i raspravi njihovu posebnu legitimaciju u poslovima uma i filozofije, i ovdje se razvija, u ovom veličanstvenom okviru, gdje se sastaju duhovi koji dolaze iz najrazličitijih tradicija i koji su animirani istom impulzijom znanstvenosti. Primitveni smo u jednom gradu stare kulture, u jednom gradu evropske ravnoteže. Ma kakva bila mjesta odakle dolazimo, posvuda je moderna znanost na djelu, pa ipak naš dolazak, k nama samima, ie u sebi vrlo različite

prirode i predstavlja najnijansiranije sadržaje s obzirom na posebnosti religije, prava i morala i biljega vlastite povijesti racionalnog kretanja »prosvjetite« koja nosi našu buduću svjetsku civilizaciju. Ravnotežu koju mi tražimo ovdje u ovom starom gradu ravnoteže ne može dakle ovu različitost obratiti u jedinstvo, priznati jedan kodeks zajedničkog uma. Riječ upravljena od jednog časnog nasljednika stare kulture, Symmaque, u ime tradicije staroga Rima protiv nasljednika nove religije je jednako vrijedna u ime uma protiv svakog dogmatizma: »Ne možemo prispjeti do jedne tako velike tajne slijedeći samo jedan put.« (»Non uno tantum itinere pervenire possumus ad tam grande secretum.«)

(Preveo: P. Z.)